VYSÍDLENÍ NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA Z ČESKOSLOVENSKA

Odsun, transfer, vysídlení, vyhnání, Vertreibung či Aussiedlung. Asi nejfrekventovanější pojmy, které označují nucený odchod Němců z Československa. Ani po více než sedmdesáti letech se nepodařilo najít vzájemný konsenzus mezi oběma národy, ačkoliv oba podnikly od pádu komunismu celou řadu ústupků a vstřícných kroků, jak v politické sféře, tak na úrovni mezilidských vztahů. Již jen samotné pojmenování onoho tragického sledu událostí se děje ze zcela odlišných pozic. Zatímco v německém prostředí se užívá emocionálně zabarveného pojmu Vertreibung – vyhnání, česká historická věda, stejně jako laická veřejnost většinou uplatňuje sterilní odsun. Oba termíny samy o sobě mnohé vysvětlují, aniž bychom museli o problematice cokoliv dalšího vědět. Německé označení odkazuje k pocitům vysídlených, pro které byla česká kotlina vlastí a kteří jen stěží chápali, že tuto svou vlast musejí opustit.Pro počáteční fázi vysídlování je termín vyhnání navíc dost výstižný. Za léta používání se pojem tak vžil, že je v německém prostředí těžko představitelné nahradit jej neutrálnějším pojmenováním, jež by tolik nedráždil českou stranu. Ta se oproti tomu uchýlila k pojmu, který je prost jakýchkoliv emocí, hodnotového zakotvení i osobního ztotožnění. Jestliže vyhnání implicitně předpokládá vedle vyhnaných také ty, kteří vyhánějí, pak odsun poskytuje pohodlné alibi. A pokud bychom si chtěli udělat představu, jak takový odsun mohl probíhat, pomůžeme sianalogií odsouvaného nábytku, což bezesporu nastolí klid na duši.Ani tento pojem není zcela výstižný, neboť jeho neutralita je poměrně daleko za hranou. Pokud tedy chtějí obě strany usilovat o porozumění a smíření, musejí opustit zavedená paradigmata, která brání nahlížet problém s patřičným odstupem.

Většinovou českou společností nebylo téma vysídlení německy hovořícího obyvatelstvadoposud náležitě zpracováno a kriticky reflektováno. Stále převládají emoce nad odstupem, ospravedlňování pomocí kauzalit, akceptování kolektivní viny a prosazování etnického nacionalismu nad univerzálním humanismem. Ukazuje se, že i po letech dřímá v tématu politická výbušnost, což se naposledy silně projevilo během prezidentských voleb v roce 2013. Okolo „odsunu“ a s ním souvisejících dekretů prezidenta republiky panuje řada mýtů, jež není snadné vyvrátit.Na úvod je ještě třeba dodat, že „odsun“ není výlučně česko-německou záležitostí, ale že se jedná o středoevropský fenomén. Jen ze sousedního Polska bylo vysídleno okolo 7 milionů Němců (číslo kolísá

v závislosti na započítání uprchlíků před koncem války). Zásadní rozdíl zde však spočíval v okolnostech a právním pojetí. Zatímco v Československu byli „odsunováni“ jeho předváleční občané, lidé, kteří v rámci českého státu „odnepaměti“ žili, Polsko vlivem posunu hranic zabralo rozlehlá předválečná německá území a vysídlovalo jeho obyvatele, cizí státní příslušníky. Zároveň repatriovalo Poláky z území odstoupených SSSR, takže provádělo prakticky dvojí transfer obyvatel.

„Benešovy dekrety“

V souvislosti s tak zvaným „odsunem“ jsou asi nejčastěji skloňovány dekrety prezidenta republiky, nesprávně označovány, avšak o to více známy jako Benešovy dekrety. Ke zkreslení zde dochází rovnou ve dvou bodech: Předně se dekrety netýkají výlučně „odsunu“, ale řeší zejména právní zakotvení československého exilového státního zřízení a uspořádání poválečných poměrů. V kompetenci dekretů se nacházely ústavní záležitosti, trestní postihy, školní záležitosti, opatření v oblasti filmu, ale třeba i znovuzavedení středoevropského času. Dekrety umožňovaly vykonávat exekutivní moc v exilu bez přítomnosti legitimního parlamentu a podmínkou jejich účinnosti měla být poválečná ratihabice, tj. v podstatě retroaktivní schválenímjiž zvoleným parlamentem.[1] Z toho vyplývá i druhé zkreslení, jež přisuzuje veškerou iniciativu a politický podíl na vydání dekretů prezidentu Benešovi. Ten však veškerá rozhodnutí (s výjimkou prvního dekretu) činil na návrh vlády. Dekrety připravovala jednotlivá ministerstva exilové vlády ve spolupráci s odbornými komisemi a prezident je spolu s příslušným ministrem podepisoval. Po vzniku Košické vlády se pak přesunulo vydávání dekretů do Československa. Celkem z asi 140 vydaných dekretů se zhruba 6 explicitně dotýká trestního postihu, státoobčanského postavení a majetkoprávních vztahů Němců a Maďarů. Podstatné je ustanovení, které odnímá československým Němcům státní občanství. V tomto důsledku se tyto osoby stávají cizinci na československém území a dle mezinárodních dohod mají být přemístěny do spojeneckých okupačních zón. Další dekrety upravovaly ve vztahu k „odsunu“ konfiskace majetku či pracovní povinnost osob, jež pozbyly občanství.

Žádný z dekretů se však nezabývá precizní definicí či alespoň taxativním vymezením pojmu Němec či Maďar. Lze to považovat za politováníhodné nedopatření nebo naopak účelový kalkul? Československo představovalo multietnický stát, mezi jehož obyvateli se kromě několika etnik vyskytovala i pestrá paleta lokálních identit. Ačkoliv se v tomto promíšeném prostředí s rozšiřující se nacionalistickou doktrínou stupňoval tlak na identifikaci se společenstvím Čechů či Němců, přesto poměrně vysoké množství obyvatel nebylo možné takto jednoznačně kategorizovat. Na každý pád existovaly v roce 1945 pouze dvě cesty, které určovala státní moc. O tom, kdo je či není Němec, rozhodovala „objektivní“ kritéria jako například původ či jazyk, ale i svévole či vyložená zlovůle konkrétních orgánů. Československý stát se jal provozovat etnickou segregaci nikoliv nepodobnou rasové segregaci nacistů.[2] Podobnosti bychom nalezli ve formální i v praktické rovině: Viditelné označování bílou páskou na rukávu, omezení volného pohybu, nižší potravinové dávky, internace v táborech, nucené práce, nezřídka i veřejná dehonestace. Pouze role se obrátily.Šest let nacistického teroru nezůstalo bez odezvy. Mezi veřejností bobtnala touha po odplatě a politické strany cítily příležitost získat svým nekompromisním postojem vůči německému obyvatelstvu plusové body. Co je však nejpodstatnější; válka nenávratně posunula referenční rámec

1 V tomto ohledu nastala již v době vzniku v právním prostředí diskuse ohledně legitimity dekretů, poněvadž ratihabici provedlo Prozatímní národní shromáždění namísto parlamentu vzešlého z všeobecných voleb.

2

společnosti. Dříve nemožná řešení se nyní stala dost dobře představitelná i realizovatelná. Autokratická forma jednání stejně jako akceptování násilí si ve veřejném prostoru našlo na dlouhá léta dopředusvé pevné místo.

Násilí páchané na „odsunovaných“

V moderní zaujatosti klasifikací a posedlosti měřením a statistikou není vůbec snadné kategorizovat tematiku násilí páchaného v průběhu „odsunu“ a tím méně vyčíslit četnost takových případů. Předně je třeba vyjasnit, co všechno obsahuje pojem násilí, ale také kdo všechno spadá do kategorie pachatelů a obětí. Násilí lze vnímat jako veřejnou dehonestaci, tělesné inzultace, nedobrovolnou internaci, odepření základních tělesných potřeb,- vytvoření podmínek pro vznik epidemií, mučení až po akt zabití. Do kategorie pachatelů můžeme zařadit příslušníky Rudé armády, americké armády, československé armády, revolučních gard, nejrůznějších partyzánských oddílů, policejního aparátu, kriminálních živlů až po obyčejné „slušné Čechy“. Oběti pak budou zahrnovat kromě německých civilistů, také uprchlíky z pruského Slezska či Pomoří, válečné zajatce, ale často i osoby, jejichž odstranění někomu mohlo prospět. Přidržíme-li se dichotomní klasifikace, narazili bychom mezi oběťmi i na etnické Čechy. Je tedy otázkou, do jaké míry má taková kategorizace smysl, protože zahrnuje nesmírně širokou a nesourodou skupinu aktérů a v podstatě jen podtrhuje rozsáhlost a všeobecnost přítomného zla.Konsenzus nepanuje ani v otázce počtu obětí, který kolísá mezi desetitisíci až statisíci. Zejména německou stranou zmiňované vyčíslení cca 250 tisíc obětí v podstatě přisuzuje tento statut všem nevyjasněným případům a pohřešovaným. Společná česko-německá komise historiků se na počátku devadesátých let oproti tomu dopočítala množství 15 až 30 tisíc obětí na životech.

Pro takzvané živelné, nebo také divoké „odsuny“, bylo typické spontánní vyhánění německých obyvatel z jejich domovů a následné pěší přesuny směrem k hranicím. Aniž by se výrazněji promýšlelo, kam vlastně transporty cílí a jakým způsobem bude řešeno jejich logistické zaopatření, vyrazily na několika místech Československa v průběhu jara a léta proudy žen, dětí a seniorů směrem ke státním hranicím.[3] K rozpoutání spontánního vyhánění přispívala souhra několika podnětů. Kromě rozjitřených nálad a touhy po pomstě sehrála svou roli neuspokojivá ubytovací situace. Zejména ve městech volalo české obyvatelstvo po německých bytech a stupňovalo tím tlak na politické orgány. Na vesnicích nebylo ničím výjimečným, že nově přicházející osídlenci vystěhovali dosavadní majitele do kůlen či chlévů a společně pak obývali usedlost, dokud neproběhlo řádné vysídlení. Podstatný a mezi veřejností poměrně málo známý podíl na „divokém odsunu“ zaujímá armáda a bezpečnostní složky. Směrnice či příkazy často přicházely z ministerstva vnitra či národní obrany.

Na příklad proslulý brněnský „pochod smrti“ byl iniciován orgány ministerstva vnitra, ačkoliv ústřední roli v něm sehráli ozbrojení dělníci Zbrojovky.[4] Stejně tak armáda sehrála při vysídlování kontroverzní roli. V mnoha pří-

3 Symptomatickým je v tomto směruhladový pochod tzv. Hungermarsch německých obyvatel Krnova. Okolo tří tisíc převážně žen, dětí a seniorů putovalo v závěru června 1945 bez jakéhokoliv zabezpečení přes Jeseníky ke slezským hranicím. U Javorníka však koloně nebylo umožněno překročit hranice, protože Slezsko v té době již připadlo Polsku. Vysídlenci pak putovali do Králík, odkud již pokračovali vlakem na otevřených vagonech. 300 osob tento pochod, který doprovázela řada násilností, nepřežilo.
4 Ohledně pochodu panuje spousta nejasností a mýtů. Nahlížení a popis události se v podání jednotlivých stran nesmírně liší. Díky usilovnému bádání se podařilo alespoň revidovat počet obětí na necelých 1700 osob.

padech totiž šlo o ty samé vojáky, kteří v zahraničí bojovali za svobodu a vysloužili si aureolu hrdinů. Nyní měli na svědomí násilné excesy vůči německému obyvatelstvu. Například 1. československá samostatná tanková brigáda vešla do dějin jako osvoboditelka Ostravska. Její další úloha vojensky zajišťovat české Slezsko ovšem již tak slavná nebyla. Pomineme-li vojenskou asistenci na deportacích, pak velitelský sbor neváhal používat represivních opatření, jež byla v přímém rozporu s demokratickým založením státu. Oporu však důstojníci nalézali v nejvyšším velení armády, které poskytovalo kompetence pro mimořádná opatření. Navíc jsou dobře známy výroky některých generálů (vysoce postavených již v době první republiky), jež v podstatě dávaly návod k bezohlednému a krutému zacházení.

Jedním z nejsmutnějších a zároveň nejkřiklavějších případů, který se také neodehrál spontánně, jak bylo doposud předkládáno, ale naopak měl být podle nejnovějších výzkumů iniciován samotným ministrem národní obrany Ludvíkem Svobodou, byl tzv. masakr na Švédských šancích. V noci z 18. na 19. června zde příslušníci československé armády povraždili celkem 267 karpatských Němců vracejících se z nucené evakuace zpátky na Slovensko. Pokud bychom chtěli být precizní, nacházeli se mezi zastřelenými také slovenští železničáři, Maďaři a jedna Ruska. Také zde představovaly většinu obětí starší osoby, ženy a děti. Podobná událost se odehrála v severočeských Postoloprtech. Vojáci československé armády ve zdejších kasárnách internovali a následně popravili minimálně 763 osob německého původu.[5] Skutečný počet však mohl být daleko vyšší. I tak se jedná o nejrozsáhlejší násilný projev na německém obyvatelstvu v průběhu „odsunu“.

Během vysídlování a nucené internace ovšem nastal prostor i pro jednání osob s vyloženě sadistickými sklony. Patrně nejhrůznějším příkladem tohoto druhu byly události v internačním táboře Hanke v centru Ostravy. V průběhu necelého měsíce zde bylo zavražděno 231 osob. Ačkoliv, se obvykle uvádí, že se jednalo o příslušníky NSDAP či SS (jako by to mělo napomoci legitimizovat tyto zločiny), podrobné výzkumy potvrdily, že oběti měly – řečeno společně s Jiřím Padevětem – společný hlavní jazyk němčinu, ale nemusely mít ani německou národnost. Důležitou motivací pro internaci dotyčných byl zejména jejich majetek. Samotné vraždění ovšem probíhalo zcela spontánně a dle rozmaru velitele tábora a několika dozorců. K oblíbeným praktikám zde patřilo vzájemné zabíjení mezi internovanými. Třebaže se podařilo všechny aktéry pohnat před soud, vyvázli na základě abolice bez jakéhokoliv trestního postihu.[6]

Těžko zhodnotit, který z excesů byl nejhrůzostrašnější. Prakticky kdekoliv, kde docházelo k násilí, kde jeden člověk způsoboval druhému člověku záměrně utrpení a bolest, zasluhuje takové počínání kategorické odsouzení. Můžeme se samozřejmě pokoušet pochopit, co vedlo k tak násilným činům, těžko je však půjde ospravedlnit. Bezprostředně po válce vznikly v Československu (a nejen zde) ideální podmínky pro eskalaci násilí a společenské přijetí sociopatických jevů. Bylo by zcestné tvrdit, že většinu národa tvoří sadisté, či osoby s patologickými sklony. Právě naopak. Násilí se dopouštěli zcela obyčejní lidé, kteří pouze jednali za vyhrocených podmínek v určitém rozpoložení. Samozřejmě nelze podcenit skutečné sadisty a kriminální recidivisty, nicméně faktor

5 V drtivé většině se jednalo o muže. Mezi popravenými však figurovalo i několik žen a dětí. Střílení probíhalo kromě kasáren ještě v několika lokalitách.

6 Beztrestnost v obdobných případech zaručoval zákon 115/46 Sb., který mezi činy vedoucí k osvobození země zahrnul i činy motivované touhou po odplatě. Období, jež bylo vyňato z trestního postihu, počínalo 30. 10. 1938 a končilo 28. 10. 1945.

situačního vlivu a společenské role, stejně jako psychologie davu zde sehrály svou důležitou roli. Celé vysídlení se odehrávalo v podobných intencích, jak je později popsal a experimentálně ověřil slavný sociální psycholog Phillip Zimbardo.

„Odsun" na Hlučínsku

Ačkoliv se po válce objevily názory, že by obyvatelstvo Hlučínska mělo být plošně vysídleno do Německa, nedošlo k jejich realizaci. Odsunutí Hlučíňanů by totiž zpochybnilo letité argumenty, jež ztotožňovaly Hlučíňany s etnickými Čechy. Na jednu stranu si republika nárokovala území Hlučínska, což podporovala právě českým původem obyvatel, na druhou stranu by vysídlení těchto osob popřelo vznesené nároky. Proto bylo přistoupeno k takovému řešení, které zohledňovalo výsledky posledního předválečného sčítání obyvatel. Podle tohoto cenzu se hlásila většina Hlučíňanů k československé národnosti. Sčítání sice bylo zmanipulované,[7] nastavené tak, aby počty Čechoslováků vyšly v regionu co nejpříznivěji, což Hlučíňané s těžkým srdcem nesli, nyní však výsledky hrály v jejich prospěch, poněvadž posloužily coby jednoznačný ukazatel, kdo smí zůstat. Určitou pravomoc svíraly i místní samosprávy, takže v některých obcí k „odsunu" vůbec nedošlo, nebo jen v minimální míře. Celkově z Hlučínska odešlo okolo 2400 obyvatel, respektive 3200, pokud započítáme i osoby, které se nevrátily z útěku či ze zajetí. „Divoký odsun" se zde prakticky nekonal. Docházelo však k četným internacím. Jen v Hlučíně se nacházely dva tábory, z nichž ten umístěný na hlučínské pile byl nechvalně proslulý krutým zacházením. Po jednom táboře se nacházelo v zámeckém parku v Kravařích a ve Štěpánkovicích. Rozsáhlý tábor fungoval také při dole Anselm v Petřkovicích. Také zde přišla řada lidí v důsledku špatného zacházení a řádících nemocí o život.

Závěr

Odchod Němců z Československa započal již před koncem války, kdy spousta obyvatel uprchla před blížící se frontou ze svých domovů do prozatím bezpečných oblastí v německém či rakouském vnitrozemí. Od ukončení bojů až do podzimu 1945 probíhala fáze takzvaného „divokého odsunu", která ne že by byla prosta jakékoliv organizace, ale proslula svou neobyčejnou brutalitou i počtem zavražděných. V průběhu roku 1946 se pak konal řádný „odsun" zbytku německého obyvatelstva, jenž se sice neobešel bez excesů, ale konal se za daleko humánnějších podmínek (ačkoliv je otázkou, zda se vůbec hodí používat v této souvislosti pojem humánní). Dohromady opustilo hranice Československého státu téměř tři miliony německy mluvícího obyvatelstva. Zůstali pouze někteří antifašisté a představitelé strategických profesí, bez kterých by se neobešly některé výrobní oblasti. Asi 60 tisícům ze zbývajících československých Němců bylo umožněno v průběhu šedesátých i sedmdesátých let legální vystěhování do Spolkové republiky. Zbytek se integroval a generačně obměnil, takže v současnosti tvoří německá menšina v České republice nepatrný zlomek. Při posledním cenzu se k německé národnosti přihlásil 18 a půl tisíce občanů.Nabízí se řada otázek, jak by se odvíjely osudy Československa, kdyby k represivnímu opatření „odsunu" nepřistoupilo. Je však třeba mít na zřeteli, že v poválečné rozjitřené atmosféře byla myšlenka setrvání Němců v Československu prakticky nepřijatelná. Válka poskytla dokonalý argument pro etnickou homogenizaci českého prostoru a ta byla téměř beze zbytku naplněna. Jak tato „národní a etnická" homogenita státu prospěla, je na zvážení každého z nás.

7 V průběhu sčítání připisoval sčítací komisař jednotlivým sčítancům jejich národnost podle tzv. objektivních znaků. Na osoby, jež se vytrvaly hlásily k němectví, byl vyvíjen nekompromisní nátlak. Navíc, pokud dotyčný neprokázal dostatečnou znalost němčiny, nebyla mu německá národnost uznána.